

SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM
 BUDAPEST, HŐSÖK TERE
 KURÁTOR - BÖHLER NÓRA
 NYITVA - 2011. MÁRCIUS 8. - 2011. MÁJUS 29.
 FELELŐS KIADÓ - DR. BAÁN LÁSZLÓ
 TERV - BÁRD JOHANNA
 FÉNYKÉPEK - MÁTYUS LÁSZLÓ
 NYOMTATÁS - MESTER NYOMDA

AZ ÉVSZAK MŰTÁRGYA
 2011. TAVASZ NYÁR ŐSZ TÉL

SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM - ANTIK GYŰJTEMÉNY

DAKTYLIOTHÉKÁK

2010-ben kezdődött meg az Antik Gyűjteményben őrzött hét daktyliothéka restaurálása (Csuzi Enikő és Varga Eszter munkája); a kiállítás ennek első eredményeit mutatja be.

A görög gyűrű (daktylios) és a ládikó (théke) szavak összetételéből képzett latin szónak az ókorban két jelentése volt: egyrészt a gyűrűket tartalmazó ékszeres ládikót jelölték ezzel, másrészt a vésett drágakövekkel díszített gyűrűk — tágabban pedig a vésett kövek (gemmák, intagliók) gyűjteményét. A római hagyomány a Kr.e. 1. századtól kezdve őrizte meg az emlékeztüket, annak kapcsán, hogy a korszak vezető politikusai (pl. Pompeius, Iulius Caesar) közszemlére tették Rómában az általuk szerzett daktyliothékákat.

Az ókor után csak jóval később, 1601-ben bukkan fel ismét a szó Abraham Gorlaeus (1549–1608) antwerpeni régiséggyűjtő köves gyűrű-gyűjteményét bemutató, rézmetszetekkel illusztrált könyvének címében (*Gorlaei Antwerpiani Daktyliotheca*). A könyv egyik met-

szetén, az antikvárus asztalán kisebb gemmagyűjtemények tárolására alkalmas, kihúzható fiókcskákat magába foglaló, könyv alakú ládikák fekszenek. A háttérben látható, puha szövettel bélelt, fiókos szekrény nagyobb gyűjtemények elhelyezésére szolgált. A címválasztással Gorlaeus a daktyliothéka szó két antik jelentését egy harmadikkal aktualizálta: ezután a metszetekkel illusztrált könyvekben publikált gemmagyűjteményeket nevezték így — a 18. század közepéig. Ezek közé tartozik a Joseph Smith (1682–1770) velencei brit konzul, mecénás és műgyűjtő gemmagyűjteményét bemutató *Daktyliotheca Smithiana*, 1767-ből. Figyelemre méltó különbség a két kiadvány ábrázolásmódja között, hogy amíg az előbbiben a rajzok köves gyűrűket ábrázolnak, jó másfél évszázaddal később már a gemmákról készült lenyomatot örökítették meg. Mindkét könyv a 19. századi magyar kultúra kiemelkedő alakjának, Pulszky Ferencnek (1817–1897) az ajándékként került az MTA Könyvtárának Kézirattárába.

A 18. század az antikvitás újrafelfedezésének, a régészet és a művészettörténet születésének olyan időszaka, amelyet a klasszikus példák nevelő értékebe vetett bizakodás kísért. Úgy vélték, hogy az ókori művészet tanulmányozása javítja a közízlést, és emeli a műveltség szintjét. Ismét kiemelt figyelmet

kaptak a vésett kövek, mert a rajtuk megjelenő ábrázolások épen őrizték meg a klasszikus antik stílus „nemes egyszerűségét és csendes nagyságát”, amelyet a 18–19. századi művészek utánózni, olykor meghaladni törekedtek. Ahhoz, hogy az Európa legkülönbözőbb pontjain lévő gyűjteményekben őrzött gemmák hozzáférhetővé váljanak, olyan reprodukciós eljárásra volt szükség, amely lehetővé tette az egyedi tárgyak eredetivel azonos, olcsó és sorozatban történő másolását. A metszet-illusztrációk mellett alternatívaként megjelentek a gipsz lenyomatok. A kő felületébe vésett mintával díszített gemmákat az ókorban főleg pecsétlőként használták. Lenyomatuk maga a kép, a kőbe vésett minta domború tükörképe, amely jóval pontosabb, mint a grafikai metszetkészítő keze és a kor ízlése révén kettős áttétellel készült, kétdimenziós rajz.

A 18. század hetvenes éveitől kezdődően gemmavésnökök vezetésével gipszlenyomatok készítésére szakosodott műhelyek jöttek létre, amelyek a megnövekedett érdeklődés kiszolgálására igyekeztek minél több gemmáról mintanyomatot szerezni. Teljességre törekvő gyűjteményük hézagait gyakran saját készítésű másolatokkal pótolták. A nagyobb szakmai hírnévre törekvő gemmavésnököktől pedig az ókori mintaképekkel versenyre kelő, az eredetitől alig megkülönböztethető, all'antica kompozíciók is piacra kerültek.

A gipszből, kénből, pecsétviaszból készített lenyomatok tárolására az ékszeres szekrények és a könyvformátum kombinációjával a daktyliothékák praktikus és elegáns új változatait hozták létre. A legelterjedtebb típus megjelenésében könyvhöz hasonlít, valójában mégis tárolódoboz: a keménypapír csíkkal keregetett lenyomatok a könyv borítófedeleinek belső oldalára és/vagy az azokkal szemközi oldalra kerültek. A kiadó a saját koncepciója alapján összeválogatott lenyomatokat tartalmi, esztétikai szempontok szerint rendezte el, majd számozással látta el, kísérőjűkként pedig az eredeti gemmákra vonatkozó legfontosabb adatokat tartalmazó kiadványt jelentetett meg. A Federico Dolce által összeállított *Descrizioni di dugento gemme antiche* (*Kétszáz antik gemma leírása*) című kiadvány az egyik legkorábbi könyvdoboz-daktyliothéka. Az 1792-ben megjelent négy kötet 50-50 darab stílustörténetileg elrendezett, sorszámozott lenyomatot tartalmazott. Egyoldalas, vagyis az egyes köteteknek csak az első borítófedele nyitható. Ennek hátoldalán tüntette fel Dolce az egyes lenyomatok ábrázolásainak megnevezését, és a hozzá tartozó bőbeszédű katalógus tételeihez elvezető számjelzetet. Kifejezetten „az antik művészeti stílusok tanulmányozásában elmélyülő ifjúság okulására” összeállított válogatás.

A római régészeti intézet, az Istituto di Corrispondenza Archeologica daktyliothéka-sorozata (*Impronte gemmarie dell'Istituto*) viszont elsősorban tudományos célokat szolgált. 1831-től kezdődően a korábban közöletlen magángyűjteményi daraboknak, illetve a friss ásatásokon előkerült gemmáknak a lenyomatait volt hivatott bemutatni. Összeállítását a kor kiváló kutatóiból létesített tudományos kollégium ellenőrizte. A válogatás fő kritériuma a gemmák ókori eredete volt. 1868-ig összesen hét kötetet adtak ki, a kötetekhez kapcsolódó katalógusok az intézet kiadványában (*Bullettino dell'Istituto*), a korszak egyik legfontosabb tudományos folyóiratában jelentek meg. Nemrégiben derült ki, hogy mindkét daktyliothéka a legjelentősebb hazai 19. századi antik műgyűjteményből, a Fejérváry-Pulszky gyűjteményből származik.

A múzeumi gyűjteményeket bemutató daktyliothékákat a bécsi múzeum Érem- és Régiségtárának gemmagyűjteményét magába foglaló ötkötetes válogatás képviseli (*Daktyliothek des Wiener k. k. Antikencabinettes*). A négyoldalas kötetekben a laza ikonográfiai csoportokba rendezett lenyomatok számozatlanok, így valószínű, hogy nem készült hozzájuk katalógus. Korábbi tulajdonosa a Pesti Tudományegyetem numizmatika tanára, a régiséggyűjtő Kiss Ferenc (1791–1859) volt. A 2. kötet közepe táján, a Gorgófé-ábrázolá-

sok sorában található a kor egyik legtöbbet reprodukált antik gemmájának lenyomata. A Strozzí-Medusaként ismert chalcedon gemma Solón, a Kr.e. 1. század közepén működő görög gemmavésnök műve. A gemma nyomán tucatnyi elefántcsont, bronz, fém, alabástrom példány készült, sőt egy sor 19. századi gemmavésőről is tudunk, akik hírnevüket azzal szerezték, hogy megvésték az eredeti pontos mását. A *Daktyliotheca Smithiana* metszeten örökítette meg, az Antik Gyűjtemény pedig további négy gipszlenyomatát és két üveg másolatát őrzi. Az üveg másolatok annak köszönhetők népszerűségüket, hogy színezhetőségük által megidéztek a drágakövek ragyogását is. Ráadásul a gipszlenyomat a gemmára vésett ábrázolás másolata, az üvegöntvény viszont a vésett kőé. E háromféle eljárással létrehozott gemmamásolat egyidejű bemutatása a kiállításon alkalmat teremt a különböző reprodukciós technikákban rejlő lehetőségek és korlátok összehasonlítására is.

A daktyliothékák a 19. század végén hirtelen kimentek a divatból. A korszak művészetelméleti szemléletváltása az eredeti műtárgyak felértékelődését eredményezte a másolatok rovására. Ráadásul a régészeti mód-

szerek kifinomulásával nyilvánvalóvá vált, hogy a daktyliothékákban közreadott antik gemmák jelentős része újkori eredetű. Végül a fotográfia térnyerésével a daktyliothéka létezése és értéke hosszú időre feledésbe merült. Talán nem véletlen, hogy éppen napjainkban, a háromdimenziós képalkotó technológiák fejlesztésének időszakában erősödik az érdeklődés a reprodukciós eljárások korábbi csúcsteljesítményének számító lenyomat-gyűjtemények iránt.

BÖHLER NÓRA

